

Шифр: Комунікація

**«СУЧАСНИЙ РІВЕНЬ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ІЗ
ЗАСОБАМИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ»**

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ІЗ ЗАСОБАМИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ (далі – ЗМК)	5
1.1 Роль ЗМК у забезпеченні публічного управління	5
1.2 Сучасне формування взаємодії ЗМК із органами публічної влади	9
РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ ІСНУЮЧОЇ СИСТЕМИ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ІЗ ЗМК: ЗАРУБІЖНИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД	14
2.1. Світовий досвід інституційного забезпечення взаємодії органів публічної влади та ЗМК	14
2.2. Організаційно-правові засади забезпечення взаємодії органів публічної влади та ЗМК	18
РОЗДІЛ 3 ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ІЗ ЗМК В УКРАЇНІ	21
ВИСНОВКИ	27
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	29

ВСТУП

Формується інформаційне суспільство, яке зумовлює новий формат взаємодії із владою. За основу такого формату беруться демократичні принципи управління життєдіяльністю суспільства, що зумовлюють децентралізацію та демонополізацію державної влади шляхом становлення публічного управління як комплексної системи, яка включає в себе інститути держави, місцевого самоврядування, бізнесу, громадянського суспільства і, як свого роду окрему гілку влади – засоби масової комунікації (далі – ЗМК). Таку владу ЗМК забезпечує майже безмежний інформаційний простір – Інтернет, який стає максимально доступним з розвитком сотового зв'язку та різних апаратних та програмних засобів. Наділення ЗМК владою не є перебільшенням, оскільки наші сучасники, особливо молоде покоління, формують свій світогляд саме під впливом інформації з Інтернету і прагнуть через нього отримувати різного роду послуги, у тому числі і державні.

За цих умов, органи публічної влади (органи державної влади та органи місцевого самоврядування) змушені взаємодіяти із ЗМК не скільки у маркетингових цілях щодо оприлюднення автоматизованих послуг населенню, стільки у ідеологічній роботі з громадянським суспільством стосовно ключової ідеї та стратегії сталого розвитку країни, а також державних пріоритетів. Така робота сприяє формуванню відповідної масової культури на засадах загальнолюдських і національних цінностей, яка дозволяє орієнтуватися в світі, повному суперечностей і взаємовиключних інтересів. Актуальна така робота і у контексті формування самого публічного управління. Саме тому інформаційна сфера стала в XXI ст. ареною численних інформаційних війн, які за масштабами та загрозами виявляються не менш руйнівними, ніж класичні військові протистояння.

Теоретичною основою роботи стали праці вітчизняних і зарубіжних учених у галузях державного та публічного управління, політології, філософії, соціології, права, історії, а емпіричною – нормативно-правові акти України, дані

соціологічних опитувань, матеріали науково-практичних конференцій, публікації наукових видань, статистичні матеріали.

Наукова новизна полягає в обґрунтуванні теоретичних положень щодо розвитку взаємодії органів публічної влади із засобами масової комунікації.

Практичне значення одержаних результатів. Висновки, отримані у результаті наукового дослідження, мають важливе значення для ефективної системної взаємодії органів публічної влади із засобами масової комунікації та громадянським суспільством стосовно ключової ідеї та стратегії сталого розвитку країни.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ІЗ ЗАСОБАМИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ (далі – ЗМК)

1.1 Роль ЗМК у забезпеченні публічного управління

Основою розвитку економічної, соціальної, культурної, гуманітарної та інших сфер суспільного життя є сучасне інформаційне суспільство, яке завдяки високому рівню розвитку інформаційного простору виступає ще й позитивним чинником демократизації державного управління та розвитку ринкових відносин у всіх сферах діяльності людей. Тому держава змушена знаходити та використовувати ефективні ресурси та засоби, які можуть покращити внутрішні показники розвитку країни.

У наше сьогодні інформація розглядається як певний стратегічний ресурс, який забезпечує прискорення виробничих процесів; сприяє економії всіх видів ресурсів та підвищенню продуктивності праці; створенню реальних умов для розвитку науково-технічного прогресу. Отже, розбудова сучасного інформаційного суспільства є одним із ключових пріоритетів державної політики в Україні, тому зумовлює модернізацію державного управління та формування публічного управління. Зрозуміло, що такі стратегічні зміни потребують ефективного використання інформаційних ресурсів та відповідних інформаційно-телекомунікаційних технологій, оскільки інформація є органічною властивістю управління взагалі та публічного управління зокрема. Від якості та об'єктивності інформації напряму залежить рівень управлінських рішень, регулювання суспільних відносин у певній сфері, моніторингу потреб, координації діяльності суб'єктів та об'єктів управління, контролю виконання управлінських рішень тощо.

За своєю природою публічне управління є відповідною інформаційною діяльністю, тобто діяльністю, пов'язаною з отриманням, аналізом та використанням інформації для прийняття управлінських рішень. Відповідно до цього, формування, зміна та поширення інформації виступають важливими

складовими процесу публічного управління, а точніше, інструментом ефективного управління, яке потребує ретельного теоретичного дослідження характеристик інформаційного суспільства та системи соціальної комунікації.

Практичне значення публічного управління несе зміст діяльності, що забезпечує ефективне функціонування системи органів державної влади й органів місцевого самоврядування та передбачає залучення усіх зацікавлених сторін із розряду громадських організацій до процесу розроблення та реалізації політики держави й упровадження системи взаємного контролю шляхом активного інформаційного діалогу, який забезпечується державною інформаційною політикою через ЗМК, що на блок-схемі умовно показано у вигляді прямого та зворотного зв'язку (Рис.1.1.).

Рис. 1.1. Блок-схема публічного управління

Науковці висловлюють думку, що «найважливішим компонентом системи політичних та соціальних відносин нашого суспільства виступає інформаційна політика, яка є діяльністю суб'єкта в напрямі реалізації та актуалізації своїх інтересів у суспільстві з підтримкою перетворення, зберігання, формування та передачі усіх видів інформації» [6]. На разі, державна інформаційна політика в Україні перебуває в стадії пошуку, формування й тестування якісно нових способів, методів і технологій публічного управління, що мають бути ефективними в умовах сучасного інформаційного суспільства та інформаційної війни. В інформаційному суспільстві управління соціальними системами відбувається шляхом залучення комплексних організаційних технологій та методів інформаційно-психологічного впливу, основними елементами яких є спонукання і примус.

Що стосується засобів масової інформації (далі – ЗМІ), то вони є складовими деяких з форм масової комунікації в органах публічного управління. Саме в цьому їх відмінність. Через ЗМІ проявляється діяльність відділів прес-служб відповідних органів публічної влади, PR-діяльність в класичному розумінні, діяльність модераторів конференцій та форумів тощо. ЗМІ – це інститути та форми публічного і відкритого поширення інформації для широкого кола користувачів, що здійснюється за допомогою технічних засобів.

Спрощений доступ до діяльності ЗМІ мають особи, які обіймають високі посади в різних ієрархіях, наприклад президент, міністр оборони тощо [12], тому найбільшою небезпекою для громадянського суспільства є використання ЗМК для управлінського маніпулювання. За змістом маніпулювання є приховане управління поведінкою та свідомістю населення з метою примусу до функцій або діяльності всупереч його власним інтересам. Маніпулювання часто використовується не лише в авторитарних і тоталітарних державах, де воно домінує в діяльності ЗМІ, а й у західних демократіях, наприклад під час проведення виборчих кампаній та в партійній пропаганді. Незалежності мас-медіа можна досягти, використовуючи певні форми суспільної організації ЗМІ, які відомі як державна, приватна (комерційна) та суспільно-правова.

ЗМК контролюються та фінансуються державою у відповідних умовах державної організації, що сприяє незалежності засобів масової комунікації від капіталу і підзвітності уряду та парламенту. Утім, державне утримання системи ЗМІ може призвести до зниження їхньої конкурентоспроможності та до використання як інструменту впливу на відповідні демократичні інститути, а також до великих витрат з державного бюджету.

У приватному володінні ЗМІ фінансування відбувається за рахунок рекламних і приватних надходжень та пожертв. Для такої форми характерна жорстка конкуренція за рекламні прибутки та аудиторію. Вагомий недолік комерційної організації ЗМІ полягає в їхній прямій залежності від власників і рекламодавців, а також часте ігнорування ними етичних норм та суспільних інтересів.

Суспільно-правова організація ЗМІ фінансується за рахунок спеціального податку, сплачуваного громадянами, і набуває прав юридичної особи та самоврядування. При цьому, їх діяльність контролюється суспільними дорадчими органами, що складаються з відповідних представників важливих суспільних організацій та груп. Утім, ці способи організації ЗМІ не позбавлено певних недоліків, і вони не можуть існувати в чистому вигляді.

Однією з важливих гарантій стабільності ефективних процесів державотворення в Україні є наявність ефективної організації ЗМІ та ЗМК, що здатні до об'єктивного висвітлення суспільних подій.

Таким чином, для нормального функціонування та ефективного здійснення процесів державотворення в Україні ЗМК мають виконувати роль комунікативного засобу сучасного суспільства та бути певною об'єднальною ланкою між органами публічної влади та громадянським суспільством. Зважаючи на велику роль впливу, засоби масової комунікації, задовольняючи потреби суспільства, мають активно та неупереджено інформувати громадян із зазначених проблемних питань. При цьому ЗМК здійснюють функцію освіти, соціалізації та інформування. Сучасні процеси державотворення на демократичних засадах припускають наявність міцної та конструктивної

опозиції, підвищення ролі громадянської думки та ролі громадськості в їхньому впливі на відповідні соціальні явища та процеси, що відбуваються в суспільстві. За відсутності доступу до ЗМК фактично унеможлиблюється опозиційний вплив громадськості на соціальні, економічні та політичні явища та процеси в суспільстві.

1.2 Сучасне формування взаємодії ЗМК із органами публічної влади

Забезпечення прозорості та відкритості органів публічної влади усіх рівнів є однією з стратегічних цілей демократизації системи публічного управління в Україні. Така ціль зумовлює створення певних умов із метою надання вільного доступу до суспільно важливої інформації, що, сприятиме ефективності публічного управління, вільному розвитку суспільних відносин та успішному розвитку процесів державотворення. Недарма в розвинених країнах світу ЗМК виступають як вагомий посередник під час обговорення та проведення аналізу важливих політичних та державно-управлінських рішень, що значно піднімає рівень довіри суспільства до владних інститутів. Тому першочерговим завданням здійснення державної інформаційної політики України має стати ефективна взаємодія органів публічного управління із ЗМК та, відповідно, створення сприятливих умов для налагодження такої взаємодії. Реалізація цього завдання може бути забезпечена сучасними управлінськими підходами до форм взаємодії органів публічної влади із ЗМК в умовах інтенсивних процесів державотворення в Україні.

Слід зазначити, що у процесі розвитку та трансформації демократичного ладу, а також здійснення низки реформ в Україні спостерігається тенденція налагодження конструктивного діалогу органів публічної влади із ЗМК. Такому діалогу сприяє розуміння взаємної вигоди від співпраці: влада вкрай зацікавлена в оперативному висвітленні своєї діяльності через основні канали інформації. ЗМК, у свою чергу, зацікавлені у вільному отриманні інформації, що має

державну значущість. Проте, між ними існують і суперечності, які не обмежуються тільки спробами влади впливати на ЗМК.

Дослідники говорять про наявність трьох моделей взаємодії органів публічної влади та певних форм ЗМК за такими ознаками: повна незалежність від впливу влади; співпрацюють в межах фінансових дотацій, але при цьому залишають за собою право викривань; повністю працюють під контролем влади, і реалізують державну політику [1]. Характерно, що в умовах різних політичних режимів відповідно має прояв одна з названих моделей, що мають свої особливості та ознаки.

Варто повторно наголосити, що органи публічного управління та ЗМК прагнуть до налагодження та встановлення діалогу. В органах влади існують відділи або відповідні структурні одиниці зі зв'язків із громадськістю (прес-служби), які здійснюють свою діяльність на підставі Закону України «Про інформацію» [11]. Такі структурні одиниці покликані здійснювати діяльність із налагодження конструктивного діалогу певної владної структури із ЗМК через подання інформації щодо діяльності органів публічного управління та посадових осіб зазначених органів влади, у тому числі, «за редакційними запитамі, та у формі проведення прес-конференцій, посилення довідкових матеріалів тощо».

Особливо актуальною проблема публічної комунікації є для місцевих органів влади. Теоретично вона обґрунтовується нестачею належних матеріальних і людських ресурсів, а практично – відсутністю розуміння більшістю посадових осіб важливості комунікації для забезпечення громадської підтримки не лише своїх рішень, а й легітимності влади в цілому. Саме цим можна пояснити факт, що на місцевому рівні діяльність таких інститутів громадянського суспільства, як громадські організації, громадські ради та відповідні осередки політичних партій, утворені при органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування, є недостатньо ефективними. Тому великого значення у налагодженні взаємодії між місцевою владою та населенням набувають місцеві ЗМК, а особливо недержавні, які мають довіру населення територіальної громади та значний легітимаційний потенціал. За визначенням

О. Білого та Є. Бистрицького, легітимаційний потенціал становлять мотиви й підстави, що можуть бути використані для публічного доведення легітимності політики та що спроможні створювати консенсус [14].

До речі, легітимаційний потенціал ЗМК закладено в їхній природі та місії: можливість одночасного охоплення великої частини суспільства, обов'язок доводити до громадян об'єктивну, достовірну, неупереджену інформацію за процеси, що відбуваються в суспільстві та впливають на його розвиток. Громадяни, за відсутності власного досвіду спілкування з державними службовцями, свою думку про роботу органів влади та їхніх працівників формують, зокрема, на основі матеріалів ЗМК. Існує думка, що увага ЗМК до певного інформаційного «героя» свідчить про те, що «об'єкт повідомлення гідний бути виділеним з анонімної маси, його поведінка і думки важливі для всіх» [9].

На центральному та місцевому рівнях організація форм взаємодії із ЗМК має свою специфіку. Зокрема, існує практика проведення щотижневих прес-конференцій перших осіб місцевих органів державної влади та місцевого самоврядування, під час яких вони висвітлюють важливі події, що відбулися попереднього тижня та анонсують події поточного тижня, відповідають на запитання журналістів. Така форма роботи дає змогу забезпечити подання офіційного погляду на події, що відбуваються в місті, районі чи області, усіма ЗМК незалежно від наявності фінансування з місцевого бюджету. Крім того, розставляються акценти, виділяються найважливіші та бажані для влади теми, також інформація, викладена під час прес-конференції, може стати поштовхом для підготовки більш розширених матеріалів [2].

Орієнтація на ефективний діалог із суспільством, відкритість і прозорість, налагодження ефективної системи відносин між органами публічного управління та суспільством на всіх рівнях управління є невід'ємною рисою демократичного ладу, які можуть здійснюватися у відповідних формах публічного менеджменту та різноманітних моделях соціального партнерства (тристороння взаємодія бізнесу, громадськості та влади; двостороння взаємодія

влади та громадськості; взаємодія місцевих державних організацій з органами місцевого самоврядування).

Отже, для нормального функціонування та ефективного здійснення процесів державотворення в Україні ЗМК мають виконувати роль комунікативного засобу сучасного суспільства та бути певною об'єднальною ланкою між органами публічної влади та громадянським суспільством. Зважаючи на велику роль впливу, засоби масової комунікації, задовольняючи потреби суспільства, мають активно та неупереджено інформувати громадян із зазначених проблемних питань. При цьому ЗМК здійснюють функцію освіти, соціалізації та інформування. Сучасні процеси державотворення на демократичних засадах припускають наявність міцної та конструктивної опозиції, підвищення ролі громадянської думки та ролі громадськості в їхньому впливі на відповідні соціальні явища та процеси, що відбуваються в суспільстві. За відсутності доступу до ЗМК фактично унеможлиблюється опозиційний вплив громадськості на соціальні, економічні та політичні явища та процеси в суспільстві. Ключовим чинником формування ЗМК і громадської думки в певному сенсі виступає діяльність мас-медіа як одного з інструментів ЗМК. Отже, за результатами розмежування понять ЗМІ та ЗМК варто наголосити на їхній нетотожності, оскільки ЗМК характеризуються більшим спектром масових засобів. З позицій системного підходу можна стверджувати, що ЗМІ є підсистемою ЗМК, яка має свої механізми та інструменти. На разі ЗМК виступають не лише чинником виробництва, розповсюдження й обміну інформацією, а й відповідною формою організації інформаційно-комунікативних процесів. Своєю чергою, вони задають відповідний характер та напрям соціальних і політичних процесів як один із ключових чинників державотворення.

Фундаментальні моделі взаємодії органів публічної влади та ЗМК характеризуються все більшим доступом до джерел інформації, розвитком свободи слова, впливом економічної та політичної незалежності ЗМІ, що сприяє широкому та об'єктивному висвітленню ними суспільного життя та діяльності

влади. Ефективність взаємодії органів публічної влади та ЗМК залежить від стабільності та послідовності методів і заходів їхньої співпраці. Україна, на разі, не вичерпала усіх підходів, засобів та можливостей стосовно вдосконалення взаємодії органів публічної влади та ЗМК, тому цілком доцільною може бути адаптація прогресивного зарубіжного досвіду до сучасних умов України.

РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ ІСНУЮЧОЇ СИСТЕМИ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ІЗ ЗМК: ЗАРУБІЖНИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

2.1. Світовий досвід інституційного забезпечення взаємодії органів публічної влади та ЗМК

У демократичних країнах публічна політика є важливою складовою у впливі ЗМК на розвиток публічного управління. Вона створює умови відкритості та прозорості діяльності органів влади, а також можливість окремим елементам суспільства впливати на процеси розроблення, прийняття та реалізації державно-управлінських рішень. Публічність політики є важливою демократичною умовою, що проявляється у гласності та відкритості політичних дій. Громадськість повинна бути обізнана з питань діяльності та намірів політичних сил та органів публічної влади з тим, щоб впливати на процеси прийняття, створення та виконання ними законів, якість їхньої роботи, рівень компетентності, відповідальності та громадянської самосвідомості посадовців, що приймають ті чи інші рішення як представники відповідної частини виборців.

Досвід країн з розвиненою демократією доводить, що ключовими чинниками відкритості органів публічної влади виступають досконалість нормативно-правового забезпечення взаємодії органів публічної влади та ЗМК і безперешкодний доступ громадськості до інформації стосовно їхньої діяльності. Відповідні реєстри законів та нормативно-правових актів допомагають орієнтуванню у великих обсягах інформації, визначенню та знаходженню необхідної інформації. Такі реєстри упроваджено в діяльності органів публічної влади в державах Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Більшість держав ОЕСР прийняли хартії громадян з метою надання державних інформаційних послуг високої якості. Упровадження урядами хартії послуг та встановлення механізмів відшкодування збитків дає окремим елементам суспільства можливість оцінювання свого власного досвіду отримання

державних інформаційних послуг та порівняння зі встановленими стандартами їх надання. Спрощення бюрократичних процесів та зниження вартості взаємодії з урядом є першочерговим питанням. Консультації з громадськістю у провідних міжнародних практиках інституційного забезпечення державної комунікативної політики сьогодні визнаються як особливо цінний засіб удосконалення якості державної політики. Тому вдосконалення інструментів та механізмів проведення публічних консультацій у процесі прийняття державно-управлінських рішень є стратегічно важливим завданням.

У такому контексті цікавим є досвід Швейцарії, де консультації з громадськістю виступають фундаментальною характеристикою консультаційної системи. Майже невичерпні можливості мережі Інтернет значно поліпшують надання консультацій органів публічної влади з окремими елементами суспільства під час розроблення та реалізації інформаційної політики. Слід звернути увагу на те, що забезпечення права громадян на доступ до публічної інформації є однією з першочергових гарантій розвиненого інформаційного суспільства, зростання ефективності діяльності органів публічної влади та зменшення ризиків і проявів корупції.

У 1994 році в рамках четвертої Європейської конференції міністрів із питань політики у сфері засобів масової інформації було прийнято свого роду доктрину свободи слова – резолюцію «Журналістські свободи і права людини». Важливими рішеннями Ради Європи щодо свободи масової інформації, гарантій права доступу до інформаційних ресурсів та відповідальності ЗМК перед суспільством вважаються рекомендації Комітету міністрів «Про заходи щодо забезпечення прозорості засобів масової інформації» та «Про заходи щодо стимулювання плюралізму в засобах масової інформації». Існує наукова думка, що однією з перших держав, у законодавстві якої найповніше відображено ідеї Конвенції про захист прав і основних свобод людини (1950 р.) була соціалістична Югославія. В її конституції 1963 р. йшлося саме про «інформацію» і передбачалося створення сприятливих умов якісного інформування населення. Наступна конституція, 1974 р., розвивала положення про гласність роботи

державних органів і створення «загальної системи інформації», що зобов'язана забезпечувати узгоджений облік, збирання, оброблення й публікацію відомостей, значущі для спостереження за суспільним розвитком, та забезпечувати доступність цих відомостей [15, с. 291].

З метою запобігання можливості політичних та інших впливів на громадські ЗМІ створюються телерадіомовні й адміністративні ради як наглядові органи громадського телерадіомовлення. Завдання цих рад полягає в тому, щоб представляти інтереси суспільства, адже громадські телерадіокомпанії мають право на самоврядування і не підлягають відомчому експертному контролю [8, с.78].

Характерно, що в європейських державах механізми формування керівних органів суспільного мовлення закріплено на законодавчому рівні. Такі положення сприяють забезпеченню незалежності мовників від політичного впливу. Зокрема, дослідники вказують на такі процедури: паритетний принцип формування рад організацій мовлення з числа представників парламентської більшості та опозиції; залучення до складу вищих органів управління не лише політиків, й незалежних експертів; закріплення повноважень із формування вищого керівного органу суспільного мовлення за національним органом регулювання телебачення та радіомовлення; встановлення умов дострокового припинення повноважень членів органів управління тощо.

Провідна європейська модель інформаційної політики зумовлена поняттям «об'єднана Європа» та бере до уваги стратегію європейської інтеграції. Інформаційна політика Європейського Союзу виходить із теорії європейського інформаційного суспільства. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та інформатизації суспільства в ЄС входить до кола його найважливіших пріоритетів і реалізується насамперед у межах політики у сфері інформаційного суспільства (Information society policy) та аудіовізуальної продукції і ЗМІ (Audiovisual and Media policy). Новий етап розвитку інформаційного суспільства в ЄС позначено документом «Стратегія Європа 2020» (Europe 2020 Strategy) – нової політичної стратегії розвитку ЄС до 2020 р., орієнтованої на підтримку

зайнятості населення, підвищення продуктивності і соціальне згуртування в Європі.

Прикладом у формуванні та реалізації багатовекторної та багатоукладної інформаційної політики та взаємозв'язку зазначених напрямів і складових частин між собою є ЄС. Тому Україні, яка підписала Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, відому як Угода про асоціацію з ЄС, у процесі європейської інтеграції варто ретельно вивчити та запровадити досвід інформаційної політики ЄС.

Таким чином, аналіз функціонування ЗМК у провідних державах світу, дослідження нормативно-правового регулювання їхньої діяльності та сталих моделей взаємодії органів публічної влади із ЗМК засвідчує, що здебільшого ці процеси визначаються рівнем розвитку свободи слова, доступу до інформаційних джерел, впливу економічної незалежності відповідних ЗМК на якість та об'єктивність новин. Інституціональне забезпечення державної комунікативної політики визнано в кожній із проаналізованих держав і поступово проводиться його розвиток. Поширеною практикою є створення центральної установи, відповідальної за реалізацію та координування комунікативної політики уряду, що спрощує процес координування та підвищує ефективність реалізації комунікативної політики в цілому.

Проблема вітчизняних особливостей стратегічного управління системою ЗМК, зважаючи на недосконалість національного і міжнародного інформаційного законодавства, є чи не основною для українського суспільства і визначає актуальність подальшого дослідження. Тож, великої актуальності набуває необхідність дослідження організаційно-правових засад взаємодії органів публічного управління та ЗМК в Україні та порівняння їх із досвідом зарубіжних держав.

2.2. Організаційно-правові засади забезпечення взаємодії органів публічної влади та ЗМК

Вивчаючи досвід прогресивних країн світу щодо діяльності ЗМК в публічному управлінні було з'ясовано, що інформаційне законодавство у них формувалось упродовж багатьох років, а місце ЗМК в суспільстві постійно змінювалось з тим, щоб стати засобом суспільного контролю відповідних напрямів діяльності органів публічної влади. У провідних європейських державах органи публічної влади не можуть керувати ЗМК, але вони мають певні можливості контролю над процесами в системі ЗМК.

Попри те, що українське законодавство, яке гарантує свободу діяльності ЗМК, є одним із найпрогресивніших у Східній Європі, ці законодавчі норми на практиці виконуються в недостатньому обсязі. Останнім часом почастишали випадки порушення гарантованих чинним законодавством прав ЗМК на доступ до публічної інформації, свободу слова і професійну діяльність, а також цензури, політичного, фінансового, економічного тиску на ЗМК з боку влади тощо. Органи публічної влади часто ігнорують інформаційні запити журналістів, надають інформацію не в повному обсязі або невчасно, приховують відкриту інформацію або створюють певні перешкоди для її збирання. Не завжди повною мірою публікується інформація і на веб-сайтах державних установ, що виступають однією з провідних форм доступу до інформації. Водночас існує практика зловживання службовим становищем редакторами деяких ЗМК, упередженого та необ'єктивного висвітлення подій і публікації замовних матеріалів у цих виданнях. Унаслідок впливу окремих органів публічної влади та їхніх посадових осіб на редакційну політику державних і комунальних ЗМІ, які є фінансово й організаційно залежними від них, суспільство отримує незбалансовану та необ'єктивну інформацію стосовно їхньої діяльності.

Основні засади правової регламентації діяльності ЗМК відображено в положеннях Конституції України, у якій ідеться про право кожного громадянина вільно шукати, одержувати, передавати, виробляти та поширювати інформацію

будь-яким законним способом. Водночас Конституція України забороняє втручання в особисте та сімейне життя громадянина, а також збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди [7, с. 4-5].

Відповідно до Конституції України і Закону України «Про інформацію», кожен громадянин України як демократичної держави має право на отримання достовірної та всебічної інформації про функціонування обраної ним влади, про її плани, можливі напрями дій і результати її діяльності. У Конституції України закони й інші нормативно-правові акти, що визначають права й обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення в порядку, встановленому законом [7]. Така норма передбачає взаємодію органів публічної влади та ЗМК, яка має бути конструктивною та якісною, оскільки громадськість ознайомлюється з нормативно-правовими актами через окремі елементи ЗМК (мас-медіа). Отже, саме окремі елементи ЗМК (ЗМІ) виступають посередниками у процесі обговорення вагомих державно-управлінських рішень, а від висвітлення цими засобами діяльності органів публічного управління та відповідних інституцій повною мірою залежить рівень довіри суспільства.

Аналіз положень вище перерахованих нормативно-правових актів дає можливість визначення ключових аспектів взаємодії органів публічної влади та окремих елементів ЗМК (ЗМІ). Зокрема, органи публічної влади зобов'язані: надавати ЗМІ повний обсяг інформації стосовно своєї діяльності через власні інформаційні служби; забезпечувати вільний доступ до інформації представникам ЗМІ, крім випадків, передбачених чинним законодавством; не чинити на представників ЗМІ будь-якого тиску та не втручатися в їхню діяльність.

У свою чергу, окремі елементи ЗМК (ЗМІ) мають право: висвітлювати різні аспекти діяльності органів публічного управління; проводити власні дослідження та аналізувати діяльність органів публічного управління, давати оцінку цій діяльності та коментувати її [4, с. 59].

Результати аналізу нормативно-правової бази медійної сфери свідчать, що тільки в останні роки її формування вийшло на рівень становлення профільних галузей законодавства. Виокремилися інститути комп'ютерного та рекламного права, інститут інформації з обмеженим доступом, інститут журналістського права та ін. За останнє десятиріччя було напрацьовано 30 самостійних (тобто таких, що не входять до жодного іншого галузевого законодавства) законів, а також велику кількість (понад 100) підзаконних актів.

Утім, аналіз реалій правозастосовної практики у медійній сфері виявив низку проблем, наявність яких перешкоджає повноцінній реалізації права громадян на інформацію – це неналежне виконання законів, корупція, низька правова та політична культура працівників влади, ЗМІ, суспільного загалу, несистемність правової політики в інформаційній сфері та розбалансованість законодавства тощо. Останнє зумовлює появу єдиного інформаційного закону (інформаційного кодексу України). До цього можна додати відсутність правового забезпечення діяльності в Україні міжнародних інформаційних систем, прикладом яких виступає Всесвітня мережа Інтернет.

Таким чином, ситуація, що склалася в нормативно-правовому полі діяльності ЗМК залишається досить нестабільною. Незважаючи на те, що в останні роки напрацьовано величезну нормативно-правову базу, досі спостерігається відсутність нормативно-правових актів, що сприяють розвитку економічної незалежності ЗМК. Проблемні тенденції простежуються у правовому регулюванні з питань національної інформаційної безпеки. Помітно відсутність законодавчого забезпечення створення міжнародних інформаційних обмінів та державних інформаційних ресурсів.

РОЗДІЛ 3 ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ІЗ ЗМК В УКРАЇНІ

Інформаційне забезпечення органів публічної влади відіграє ключову роль у організаційному забезпеченні їхньої взаємодії із ЗМК, адже збір та обробка інформації певною мірою залежить від завдань та управлінських потреб. Методи збору інформації потребують чіткого уявлення про зміст, категорію суб'єктів, форму інформація, термін отримання інформації. За таких умов на органи публічної влади та інші громадські організації розповсюджується закон інформованості-впорядкованості, що полягає в такій залежності: стійке та ефективне функціонування відповідної організації або структури залежить від рівня якості інформації відповідно до свого внутрішнього та зовнішнього середовища. Варто зауважити, що на ефективність використання інформаційних комунікацій впливають потреби відповідних соціальних структур та рівень їхнього наповнення інформацією. Адже «інформаційне забезпечення є динамічною системою отримання, оцінки, зберігання та переробки даних, яку створено для вироблення управлінських рішень» [16].

В Україні діє велика кількість наукових установ (аналітичні центри, науково-дослідні інститути, інформаційні служби та ін.), які формують систему електронних ресурсів різноманітних напрямів інтелектуальної інформації та відповідних засобів доступу до цих ресурсів. Попри позитивні вектори розвитку електронних інформаційних ресурсів існують нагальні проблемні питання, такі як відомчий підхід до створення таких ресурсів, дублювання інформаційних ресурсів, відсутність будь-яких стандартів або норм, несумісність зазначених ресурсів та складність доступу до них. У розв'язанні цих проблем може бути корисним створення Координаційного Центру на базі відповідної наукової установи. Такий центр має забезпечувати інтеграцію електронних інформаційних потоків від різноманітних суб'єктів, що продукують інформацію на загальнодержавному рівні. З огляду на це актуальним є питання можливості надання інтегрованих державних послуг за допомогою електронних засобів, яке

вирішується через розвиток системи електронного урядування, як механізм забезпечення інформаційної внутрішньої та зовнішньої взаємодії органів публічної влади та громадськості із застосуванням сучасних інформаційних технологій.

До основних переваг упровадження цього проекту відносять такі: ефективність праці чиновників; подолання корупції через прозорість; вільний доступ громадян до інформації; економічність (зменшення витрат на працівників, які займаються рутинною працею, їхня перекваліфікація й задіяння в інших сферах). Основними загрозами упровадження електронних послуг є конфіденційність особистих даних та кібербезпека. Ці питання мають вирішення через прийняття відповідних законопроектів. Утім, відсутність діалогу між владою та громадськістю, у якому не зацікавлена частина представників влади, є однією із причин, яка заважає Україні упровадити е-уряд та е-послуги. Крім цього, така надзвичайно складна система, як електронне урядування, зумовлює її інституціоналізацію, яка ускладнена через жорсткий розподіл повноважень надання державних послуг населенню з тим, щоб захистити інтереси уряду.

Електронна взаємодія між органами влади всіх рівнів та споживачами послуг найчастіше здійснюється за допомогою обміну електронними документами. Основні організаційно-правові засади використання електронних документів та електронного документообігу визначають, відповідно, акти про електронний документообіг та застосування електронних цифрових підписів.

Раціональне використання прогресивного зарубіжного досвіду дає змогу суттєво підвищити ефективність відповідних проектів та заходів, а також уникнути негативних наслідків. При цьому звертається увага на розв'язання проблемних питань уніфікації, стандартизації та взаємодії національних систем електронного урядування з міжнародними.

Нині існує Головний департамент інформаційної політики Адміністрації Президента України, головними завданням якого визначено забезпечення здійснення Президентом України повноважень щодо формування та реалізації державної інформаційної політики, висвітлення діяльності Президента України,

Адміністрації Президента України, у тому числі вітчизняними та іноземними ЗМІ. На регіональному рівні питаннями організаційного забезпечення взаємодії публічного управління та ЗМК здійснюють обласні державні адміністрації та Київська міська державна адміністрація, до складу якої входять Управління інформаційного забезпечення та доступу до публічної інформації, відділ інформаційного забезпечення та комунікації, Управління масових комунікацій обласної державної адміністрації, відділ роботи зі зверненнями громадян апарату обласної державної адміністрації, відділи інформаційної діяльності та комунікацій з громадськістю а також відділ забезпечення доступу до публічної інформації.

Отже, коло інтересів України з питань організаційного забезпечення взаємодії ЗМК та публічної влади охоплює такі аспекти: розвиток правових механізмів реалізації державної інформаційної політики; удосконалення організаційного механізму реалізації державної інформаційної політики; створення умов для підготовки професійних кадрів високого рівня компетентності для медіа-сфери; розвиток сервісних структур, які спрямовані на залучення громадськості до прийняття рішень органами публічної влади.

Сучасний рівень інформаційного суспільства відображує величезний вплив ЗМК на громадську думку, тому ефективна діяльність органів публічної влади неможлива без чітко визначеної державної інформаційної політики та без впровадження взаємного контролю процесів комунікації. разом із ЗМК.

Гарантією збереження та підтримки відповідного рівня довіри та формування позитивного іміджу політичних лідерів та органів публічної влади є ефективна система їх взаємодії з громадськістю через ЗМК, тому з'явився такий науковий напрям, як політична іміджелогія. Сьогодення української політичної сфери вибудовує новий етап у відносинах ЗМК та публічної влади. На разі, звичним явищем є використання ЗМК органами публічної влади, лідерами політичних партій та керівниками громадських організацій для інформування про політичні позиції. Справжня мета таких заходів – формування громадської думки щодо

своєї діяльності та створення позитивного іміджу шляхом вербальних та невербальних методів, колективного чинника, іміджмейкерських технологій.

Імідж з англійської означає «образ», «вигляд». В науковій теорії існують припущення, що імідж є стилем та формою поведінки людини, «що теоретично звужує інтерпретацію іміджу». Імідж органів державної влади як цілісний, якісно визначений образ державних службовців, який зафіксовано в масовій або ж в індивідуальній свідомості, «виникає і коригується в результаті сприйняття і відповідної фільтрації інформації про об'єкт, яка надходить із зовнішнього середовища крізь призму існуючих стереотипів» [15]. У змісті іміджу дослідники виокремлюють такі складові [15]: реальні якості та риси; уявні якості та риси, що відповідають очікуванням конкретних соціальних груп; елементи ідеальної картини змін, майбутнього досвіду. Отже можна припустити, що одним зі стратегічних пріоритетів України має стати формування ефективної та цілісної іміджевої стратегії у контексті презентації нашої держави в міжнародному інформаційному просторі.

Існує наукова думка, що функції державних служб зв'язків із громадськістю здебільшого полягають в інформуванні громадськості, поширенні не завжди ефективної реклами й спіндокторингу, що означає практичну діяльність із керування пресою для створення позитивного іміджу в суспільній думці [5, с.81]. Це вважається виправданим в умовах інформаційної війни, європейської інтеграції та розвитку державотворення в Україні, оскільки саме вказані служби покликані висвітлювати у ЗМІ політичні події та діяльність політиків у позитивному ключі.

Відсутність системності в роботі з громадськістю, неможливість вчасної реалізації профілактичних акцій у зв'язках із громадськістю спричиняє такий принцип діяльності: подія – реакція громадськості – спіндокторинг, а не акція зі зв'язків із громадськістю – подія – бажана реакція громадськості. Діяльність державних структурних одиниць зі зв'язків із громадськістю часто зводиться до простого спостереження за подіями та явищами, реагування на них (функція реагування) замість того, щоб запобігати можливим негативним наслідкам,

розробляти і здійснювати тривалі програми, розраховані на перспективу (проектувальна функція), на створення стійкої позитивної репутації (іміджу) своєї організації чи держави в цілому [5, с. 83].

Ці служби сприймаються громадськістю як «групи стрімкого реагування», головне завдання яких полягає у «знятті» суспільної напруженості з приводу найгостріших проблем, особливо тих, що безпосередньо пов'язані з непрофесійною діяльністю органів публічної влади чи політичної еліти. Отже, очевидним є висновок, що саме через це в суспільстві формується негативне ставлення до усього владного апарату.

Крім цього, відсутня злагодженість інформаційної політики стосовно діяльності прес-служб центральних органів державної влади, Міністерства інформаційної політики України, Кабінету Міністрів України, Секретаріату Президента України та Верховної Ради України.

Сьогодні кожний з органів влади формує власну інформаційну політику, що іде врозрід із політикою інших державних органів, а це посилює загальне негативне сприйняття їх із боку громадськості [13], а «сформувати позитивний імідж країни неможливо без створення відповідного образу органів влади в державі» [13].

Під час стрімкого проведення процесів державотворення в Україні формування позитивного іміджу органів публічного управління є дуже важливим. У цьому питанні на допомогу можуть прийти професіонали служб зв'язків із громадськістю, тому що «спеціаліст з ПР виступає у ролі радника керівника та в ролі посередника, який допомагає тому перевести особисті цілі та завдання в розумну, прийнятну для суспільства політику» [10, с. 215].

Слід відмітити, що досить часто ЗМІ в нашій державі мають більш високий рівень довіри з боку суспільства порівняно з органами публічної влади. Вони виступають, переважно, у ролі посередників між громадськістю та органами публічного управління, на вирішення зазначеної проблеми може вплинути налагодження ефективної взаємодії відділів зв'язків з громадськістю в органах публічної влади із ЗМІ.

Таким чином, для ефективного публічного управління є особливо важливими комунікації, що визначають рівень підтримки суспільством управлінських рішень. Взаємодія органів публічної влади та громадськості через посередницьку місію ЗМК повинна мати системний характер. Недопущення громадськості до процесів формування та реалізації державної політики викликає недовіру суспільства до органів публічної влади та їхніх рішень, знижує рівень їхнього іміджу.

Тому сьогодні вкрай важливо забезпечити діалог між підрозділами зв'язків із громадськістю органів публічної влади, що дасть можливість творити єдину комунікаційну та іміджеву політику. У зв'язку з цим постає актуальна проблема координації комунікацій на трьох управлінських рівнях: горизонтальному – між органами різних гілок влади; вертикальному – між структурними підрозділами зв'язків із громадськістю на центральному, регіональному та місцевому рівнях; внутрішньоорганізаційному – між відділами зв'язків із громадськістю та іншими структурними підрозділами органів державної влади [3, с. 41].

Отже, ключовим елементом загального механізму формування позитивного іміджу органів публічної влади є ЗМК. Злагоджена та систематизована діяльність ЗМК, застосування змістовних та сучасних програм, репортажів, вчасне висвітлення актуальних поточних суспільно-політичних та державно-управлінських подій у суспільстві цілком відповідає всім суспільним потребам з отримання інформації. Елементи механізму створення позитивного іміджу органів публічної влади можна визначити як певну систему тактичних і стратегічних кроків, до якої можна віднести: планування, розроблення, організацію, обґрунтування та упровадження стратегії; пошук і виявлення ключових та пріоритетних напрямів; визначення «образу» органу публічної влади, проведення соціологічних опитувань, аналіз визначення ЗМІ та виокремлення найефективніших засобів політичної комунікації. Рівень недовіри суспільства до органів публічного управління доцільно визначати за допомогою іміджу органів публічного управління, який утворено в суспільній свідомості.

ВИСНОВКИ

В результаті пошуку шляхів розвитку забезпечення взаємодії органів публічної влади із ЗМК акцентовано увагу на необхідності розроблення та впровадження Інформаційного Кодексу України, який ліквідує розбалансування інформаційного законодавства. Аналіз існуючого порядку оцінювання ефективності законодавства сприяв визначенню структурно-функціональної схеми і функцій системи оцінювання законодавства, а також визначенню системи коефіцієнтів оцінювання для можливості обробки даних оцінювання автоматизовано, наприклад, з використанням штучних нейронних мереж. Для України є незворотним процес формування державної інформаційної політики відповідно до сучасних світових тенденцій та усунення проблем у сфері організаційного забезпечення взаємодії ЗМК та органів публічної влади. При цьому відповідна комунікація між державою та суспільством, а також досвід прогресивних країн є ключовими чинниками цих процесів. Самим ефективним механізмом реалізації державної інформаційної політики має стати електронне урядування, яке забезпечує інформаційну відкритість та прозорість діяльності органів публічної влади, що сприяє підвищенню рівня довіри та взаємодії між органами публічної влади та ЗМК. Сприяє цьому розвиток інформаційної інфраструктури в публічному управлінні. Коло інтересів України з питань організаційного забезпечення взаємодії ЗМК та публічної влади охоплює такі аспекти: розвиток правових механізмів реалізації державної інформаційної політики; удосконалення організаційного механізму реалізації державної інформаційної політики; створення умов для підготовки професійних кадрів високого рівня компетентності для медіа-сфери; розвиток сервісних структур, які спрямовані на залучення громадськості до прийняття рішень органами публічної влади. Ключовим елементом загального механізму формування позитивного іміджу органів публічної влади є ЗМК. Злагоджена та систематизована діяльність ЗМК, застосування змістовних та сучасних програм, репортажів, вчасне висвітлення актуальних поточних суспільно-політичних та

державно-управлінських подій у суспільстві цілком відповідає всім суспільним потребам з отримання інформації. Елементи механізму створення позитивного іміджу органів публічної влади можна визначити як певну систему тактичних і стратегічних кроків, до якої можна віднести: планування, розроблення, організацію, обґрунтування та упровадження стратегії; пошук і виявлення ключових та пріоритетних напрямів; визначення «образу» органу публічної влади, проведення соціологічних опитувань, аналіз визначення ЗМІ та виокремлення найефективніших засобів політичної комунікації. Рівень недовіри суспільства до органів публічного управління доцільно визначати за допомогою іміджу органів публічного управління, який утворено в суспільній свідомості.

Досвід країн з розвинутою демократією доводить, що ключовими чинниками відкритості органів публічної влади виступають досконалість нормативно-правового забезпечення взаємодії органів публічної влади та ЗМК і безперешкодний доступ громадськості до інформації стосовно їхньої діяльності.

Ключовими принципами побудови інформаційної інфраструктури визнано: сприяння розвитку конкуренції; заохочення приватних інвестицій; створення структур для підтримки темпів технологічного та ринкового розвитку; забезпечення усім провайдерам відкритого доступу до мережі, створення та розвиток універсальної служби та універсального обслуговування. Ефективність їх реалізації залежить від розподілу функцій між органами публічного управління, представниками громадськості та ЗМК, що зумовлює реформування органів публічного управління шляхом розробки стратегічних інформаційно-комунікаційних пріоритетів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бортніков В. Особливості участі громадян в концептуальних моделях демократії // Політичний менеджмент: наук. журн. – 2007. – № 3. – С. 38–50.
2. Висоцький О. Ю. Громадська думка як головний об'єкт впливу легітимаційних технологій. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2012_57/Gileya57/P14_docs.pdf.
3. Гонцяж Я. Свобода інформації та виконавча гілка влади: правові норми. Інституції. Процедури / Я. Гонцяж, Н. Гнидюк. – К. : Міленіум, 2002. – 240 с.
4. Дубов Д. В. Засоби масової інформації як якісно нові суб'єкти політичних комунікацій / Д. В. Дубов // Політичний менеджмент. – 2007. – № 1. – С. 57–65.
5. Інформаційна відкритість органів державної влади України / за заг. ред. М. Лациби. – Київ: Укр. незалежний центр політ. досліджень, 2005. – 156 с.
6. Князєв В. Держава і громадянське суспільство: еволюція стосунків та їх осмислення / В. Князєв // Формування громадянського суспільства в Україні: стан, проблеми, перспективи / за заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. – Київ, 2001. – 252 с.
7. Конституція України: Закон України прийнятий на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 черв. 1996 р. № 254/96 // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
8. Палагнюк Ю. В. Державне регулювання аудіовізуальних засобів масової комунікації: європейський досвід та Україна: монографія. / Ю. В. Палагнюк. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – 236 с.
9. Пашина Н. П. Роль засобів масової комунікації в процесі політичної ідентифікації соціальних суб'єктів. – [Електронний ресурс]. – Режим

- доступу :
<http://dspace.snu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/900/1/Пашина.pdf>.
10. Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною: Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи від 5 жовтня 2005 р. № 1466. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_611.
  11. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.
  12. Телешун С. У соціальних мережах немає президентів і прем'єрів, тут усі рівні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vidkryti-ochi.org.ua/2011/10/blog-post_24.html.
  13. Українські мережі інформаційного суспільства. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://e-ukraine.org.ua/prodjects/e-government.htm>.
  14. Цокур Є. Г. Особливості реалізації легітимаційного процесу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_34/Gileya34/P8_doc.pdf.
  15. Чічановський А. А. Інформаційні процеси в структурі світових комунікаційних систем: підручник. / А. А. Чічановський, О. Г. Старіш–Київ: Грамота, 2010. – 568 с.
  16. Чубенко Л. М. Аналіз підходів до побудови інформаційного забезпечення. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://khnu.km.ua/root/kaf/ksm/Chubenko.doc>.